

עדנה כצנלסון

האם וכיצד לחשוף בפני ילד שנולד מתרומת זרע, ביצית, או על-ידי פונדקאית, את נסיבות הולדתו

תקציר: המאמר דן בנושא הורות ביולוגית מול הורות פסיכולוגית ונוגע בשאלה האם זכותו של הילד לדעת מי הוא ההורה הביולוגי שלו, דרך השאלה הקונקרטיה האם לחשוף בפני ילד שנולד מתרומת זרע/ ביצית או פונדקאות את נסיבות הולדתו, ואם כן – כיצד לעשות זאת.

מילות מפתח: הורות גנטית, הורות ביולוגית, הורות פסיכולוגית, הורות מורכבת, פונדקאות.

הגינקולוגיה המודרנית פרצה דרך בטיפול בזוגות עקרים: מתן היכולת ללדת ילד כתוצאה מתרומת זרע/ביצית, או משניהם, כאשר הורה אחד או זוג ההורים אינם הורים ביולוגיים אלא הורים שזכותם להורות מוקנית על ידי החברה. הישגי הרפואה מאפשרים לקחת ביצית או זרע מתורם כדי לעבר אישה עקרה, או לאפשר לידת ילד בריא לזוג שהוא נשא של מחלה תורשתית. גם אישה ללא בן-זוג, או משפחה חד-מינית יכולה להביא לעולם ילד בדרך זו (בר-חיה, א. ואחרים. 2003).

בשנות השמונים של המאה העשרים עשתה הגינקולוגיה עוד צעד קדימה, כשאפשרה לידה על-ידי פונדקאית (SURROGACY) – האם שתגדל את הילד לא נושאת אותו ברחמה, אלא ברחם אישה אחרת. לידה על-ידי פונדקאית יכולה להיות גם היא תוצאה מתרומת זרע או ביצית, ולא רק מזרעם של ההורים שיגדלו את הילד. בדרך זו אפשרה הרפואה להפריד בין 'הורות גנטית' או 'ביולוגית', לבין 'הורות חברתית' ו'פסיכולוגית'.

דוגמה למצב מורכב זה: מקרים של פונדקאות, בהם הילד נולד מזרע האב ומתרומת ביצית, וגדל אצל אב ביולוגי ואם שאינה אמו הביולוגית ולא האם שהרתה אותו. במקרה כזה יש שלוש דמויות נשיות בתמונה: אם "גנטית" (שתרמה את הביצית), "אם יולדת" (הפונדקאית), ו"אם פסיכולוגית" שמגדלת את הילד (Aulagnier, 1989). האם הגנטית וזו שנושאת את ההיריון – אינן מוכרות לילד. אם הזרע אינו של האב, יש שתי דמויות גבריות בתמונה: אב גנטי ואב ביולוגי (Ciccarelli, JC 2005), (אלמוג, ש. בן-זאב, א. 1996).

מציאות מורכבת זו מעלה על הפרק נושאים אתיים וחברתיים, כמו הגדרת סוגי הורות: על בסיס קשר דם או קשר פסיכולוגי חברתי, וכן שאלות כגון: האם יש ליידע את הילד שנולד מתרומה על נסיבות הולדתו וכן על זהות התורם.

הרקע התיאורטי, המחקרי והקליני בנושאים אלו מבוסס ברובו על ניסיון האימוץ, למרות השוני ביניהם.

הבדל בין אימוץ לבין לידה כתוצאה מתרומת זרע/ביצית, לבין פונדקאות

פונדקאות	תרומת זרע/ביצית	אימוץ
בדרך-כלל תרומת ביצית והיריון על-ידי פונדקאית; תיתכן תרומת זרע וביצית והיריון על-ידי פונדקאית; בארץ – אין תרומת ביצית על-ידי הפונדקאית	לעיתים קרובות אין סימטריה. אחד הורה גנטי, ואחד לא	סימטריה בין ההורים – אף אחד אינו הורה גנטי
ההיריון מחוץ לתא המשפחתי, אך המשפחה מעורבת בתהליך; פער בין משפחות בעוצמת המעורבות	ההיריון בתוך התא המשפחתי	ההיריון מחוץ לתא המשפחתי
הילד נמסר מיד אחרי הלידה להורים, ומאומץ על-ידם בתוך שבוע מיום הלידה	הילד נולד למשפחה שתגדל אותו	יכול להיעשות מגיל ימים מספר ועד גיל ההתבגרות
ההורים בוחרים את הפונדקאית ובחווה מוכנסים תנאי הפיקוח הרפואי על ההיריון	ההיריון מתרחש באופן 'רגיל'	אין להורים שליטה על ההיריון, הטיפול הרפואי וההשגחה על העובר
הפונדקאית מוכרת להורים. הם מחליטים אם לשמור על קשר איתה	בתרומה בארץ – אנונימיות מלאה של התורמים; המצב שונה בחלק מארצות המערב	באימוץ 'סגור' אין קשר עם ההורים הביולוגיים; באימוץ 'פתוח', כן. בארץ האימוץ בדרך-כלל 'סגור'
בפונדקאות ההורים יכולים לספק מידע על הפונדקאית אם הם רוצים	בישראל אין אפשרות לקבל פרטים על התורם. בגיל 18 יש לילד זכות לדעת שנולד מהפרייה על ידי תורם	באימוץ יכול המאומץ ליצור קשר עם מי שילד/הוליד אותו, כפוף להסכמת ההורה הביולוגי
מסירת התינוק על ידי הפונדקאית להוריו נחווית כנטישה חלקית; אם הילד הוא מביצית של הפונדקאית (דבר שאסור על פי החוק בישראל) קיימת חווית נטישה תמורת כסף ('מכירה')	תרומת זרע לא נחווית כנטישה. התורם עושה זאת מסיבות כספיות ו/או אלטרואיסטיות	באימוץ הילד 'ננטש' על-ידי הורה אחד או על ידי שניהם

התחושה של אובדן הורה, שחזקה יותר באימוץ, עלולה להיות גם אצל ילדים שנולדו מהפרייה או מפונדקאות: "הוא כבר איבד את אביו פעם אחת כשנודע לו על המאגר..." (מאגר – הוא בנק הזרע) (פלוטץ, ד. 2006).

בספרות המקצועית יש ויכוח האם הורות לילד שנולד מתרומת זרע/ביצית, או מפונדקאות היא הורות רגילה, שאין לראות בה מיוחדות פסיכולוגית, או שהיא הורות מסוג אחר, "הורות מורכבת". (כצנלסון, ע. 2008). קיימים מחקרים ספורים לגבי ילדים מבוגרים יותר, שנולדו לאחר טיפולי פריון, המעלים ממצאים סותרים: מחקר שהתבסס על מדגם קטן ובעייתי, העלה כי ילדים שנולדו לאחר טיפולי פריון סבלו יותר מבעיות פסיכו-חברתיות בגיל בית-ספר, מאשר ילדים שנולדו בלידות רגילות. ואילו מחקר שמתבסס על מדגם גדול ומבוקר, ומתייחס להתפתחות רגשית וחברתית של ילדים בני ארבע עד שמונה שנים – מצא תוצאות הפוכות (שגי, א. 1996).

הורות כתוצאה מתרומת זרע או ביצית מבחינת התא המשפחתי

נסקור כאן את משמעות ההורות מתרומת זרע או ביצית וכן מפונדקאות, במשפחות שאינן חד-הוריות או חד-מיניות:

- ◆ תרומת זרע או ביצית, מתרחשת במשפחות שחוו מתח ותסכול על רקע עקרות, ומתח רב עד לקבלת החלטה על קבלת תרומת זרע/ביצית או פונדקאות (אברמוביץ, מ. 1996). מחקרים בנושא של זוגות לא פוריים העלו שמדובר בחוויה הקשה ביותר בחייהם. 49% מהנשים במשפחות עקרות הגדירו את אי הפוריות כחוויה הקשה ביותר בחייהן (Freeman, W., 1985).
- ◆ הורים שילדו כתוצאה מתרומה או מפונדקאות חווים חרדה גבוהה יותר לגבי ההורות, הן בגלל שנות העקרות, והן בגלל אי ידיעת פרטים על תורם הזרע או הביצית. הורים רבים רואים בילדים אלו 'ילדים מיוחדים', או 'ילדים פגיעים'; לעיתים ילדים אלה נשארים ילדים יחידים, כשההורים מתייחסים אליהם בדאגה ולעיתים מפתחים כלפיהם ציפיות לא ריאליות.
- ◆ במחקר שנערך בארץ נמצא כי 33 ילדים שנולדו לאחר הפריה חוץ-גופית גילו תוקפנות רבה יותר מאשר ילדים שנולדו לאחר הריון תקין. הסיבות לכך הן כנראה דאגת-יתר של ההורים וציפיות רבות לפיצוי ההורים על סבלם, שמלחיצות את הילד (אברמוביץ, מ. 1996).
- ◆ לעיתים קרובות, הורים שילדם נולד כתוצאה מתרומה או מפונדקאות מבוגרים יותר מהורים ממוצעים. חלק גדול מהם באים ממעמד סוציו-כלכלי גבוה יותר, בגלל עלויות הטיפולים השונים (אברמוביץ, מ. 1996).
- ◆ עלול להיות מצב שהאם העתידית תחשוש מקשר שייתכן בין האב הביולוגי לבין תרומת הזרע או הפונדקאית, אשר יפריע לזוגיות של ההורים וכי הילד יחוש בכך (Aulagnier, P., 1989). על פי הגישה המשפחתית, הפונדקאית הופכת להיות 'הצלע השלישית' של המשפחה (זכי, מ' 2000) (חממה, א' 2002). אישה גרושה, שילדיה נולדו מתרומת זרע מבנק זרע בארצות הברית, מספרת על מחשבותיה לגבי הגבר שתורם לה זרע: "חשבתי להתקשר אליו... דמיינתי שאולי ניפגש באיזו מקריות מפתיעה, נתאהב עד טירוף והוא

יהפוך להיות אבא של הילדים שלו. כמו בסרטים..."; "בת' שמעה על אימהות שהתאהבו בתורם האלמוני ופינטזה עליו בתור בעל ואב אמיתי..."; אישה שקיבלה תרומת זרע כתבה לבנק הזרע שהתורם הוא אמנם "בלתי נראה, אבל לא בלתי מורגש"... (פלוטץ, ד' 2006). "רוח הרפאים" של התורם עלולה להיות נוכחת במשפחה, גם אם זהותו עלומה.

◆ כתוצאה מתרומת זרע או ביצית נוצרת "הורות לא סימטרית", כאשר אחד ההורים הוא הורה ביולוגי ופסיכולוגי, והאחר – הורה פסיכולוגי בלבד. להורות הלא סימטרית נוספים רגשות האכזבה מעקריות שנושאים איתם האם או האב. כאשר יחסי ההורים טובים ויחסיהם עם הילד מאוזנים – אין בנתון זה כדי להשפיע על התא־המשפחתי ועל ההורות. אולם אם יש מתח בין ההורים, או אם ההורה הביולוגי קרוב לילד יותר מהורה הפסיכולוגי, זה עלול להיות בסיס למתח בין ההורים ולפגוע בהתפתחות הילד. אב שגידל ילד שאינו בנו הביולוגי נהג לומר לאשתו: "תנקי את מה שהילדים שלך עשו"...

"אני זוכר שהוא היה קורא לנו 'הילדים שלך'"; "תומס, אתה יכול לעשות הרבה יותר עם עצמך. אני יודעת את זה... אתה לא חייב להיות דומה לאבא שלך, נכון? אני לא רוצה שתראה אותו ותחשוב שזה מה שמחכה לך בחיים. אתה חייב להבין שיש לך יותר פוטנציאל מאשר לאבא שלך....." (פלוטץ, ד' 2006). דברים אלו נאמרו על־ידי אם לבנה שנולד מתרומת זרע של גבר, מכיוון שאביו, בן־זוגה, הוא עקר. יש בהם רמיזה מעורפלת למה שהאם לא אומרת ישירות, וכמובן הקטנת דמות האב. במקרי גירושין, עלול ההורה הביולוגי לתבוע חזקה בלעדית על הילד מכוח זכותו הביולוגית (זכי, מ' 2000). אי־הסימטריה בהורות עלולה לפגוע בנישואים. פלוטץ ד' (2006), שראיין משפחות בהן נולד ילד כתוצאה מתרומה מבנק הזרע, מצא לדבריו, הרבה יותר משפחות גרושות מהמצופה.

◆ יש פער בין האם לאב שהפכו לכאלה כתוצאה מתרומת זרע או ביצית. אם שקיבלה תרומת ביצית, אך היא הנושאת בהריון, מרגישה בדרך כלל קרובה לילד גם פיזית. היא זו שמרגישה את תנועותיו במחצית השנייה של ההריון, והיא זו שמצבה הבריאותי והפיזי משפיע על התפתחותו. לעומת זאת, גבר שבת־זוגו לא מופרית מזרעו אינו יוצר קרבה פיזית לילד, אלא לאחר לידתו.

◆ בהריון מתרומת זרע או ביצית (הריון על־ידי האם או על־ידי פונדקאית) לא תמיד יש מידע מפורט על הגנטיקה של התורמים, שנחוץ במצב חירום רפואי.

◆ מכיוון שתורם זרע יכול להיות אב ביולוגי למספר גדול של ילדים, קיימת סכנה של נישואי אחים למחצה (מאותו אב או מאותה אם), דבר שעלול לגרום להולדת ילדים עם מחלות גנטיות (הלפריין, מ' 2002).

מחקר של אברמוביץ, מ' (1998) הראה כי לגורמים משפחתיים יש השפעה גדולה יותר על הסתגלות ילדים שנולדו מהפריית מבחנה, לעומת ילדים שנולדו בלידה רגילה. האם ילד שנולד כתוצאה מתרומת זרע, ביצית, או היריון על-ידי פונדקאית, צריך לדעת על נסיבות הולדתו?

יש שתי קבוצות שבהן קשה לשמור את הנושא בסוד: אימהות חד-הוריות, שצריכות לתת לילד הסבר כיצד נולד (מבן זוג, מגבר נבחר או מזדמן, או מהפרייה מבנק הזרע), וכן משפחות חד-מיניות, לסביות והומוסקסואלים, שגם הם נותנים לילד תשובה לפני שהוא שואל, או כתשובה לשאלותיו. במשפחות שכוללות גבר ואישה, הילד לא שואל בדרך-כלל ביוזמתו על נסיבות הולדתו, וההחלטה האם לספר היא בידי ההורים בלבד.

בעבר, נהוג היה להסתיר גם מילדים מאומצים את נסיבות הולדתם, אולם בדור האחרון יש הסכמה בין אנשי מקצוע, שאין להסתיר זאת מהם. בפועל, רוב ההורים שילדיהם נולדו כתוצאה מתרומה לא מספרים להם על נסיבות הולדתם. במחקר שנערך בשוודיה, שם זהות תורם הזרע אינה סודית, התברר כי מתוך 148 זוגות שהרו בעזרת תרומת זרע, 89% מההורים בחרו שלא לגלות לילד את עצם קיומה של התרומה. המחקר העלה כי הקושי בגילוי מתבסס על חשש מההשלכות שעלולות להיות לכך על הקשר עם ההורה הלא גנטי, מתוך כך שההורים לא יודעים איך לספר לילד את הדברים (Gottlieb, C. et al. 2000).

הנימוקים בעד הסתרת נסיבות ההולדה:

- ◆ אין מקום להכניס את הילד ל"חדר המיטות" של ההורים, ולכן כל עיסוק בדרך שבה הוא נוצר הוא בחזקת טאבו. האינטימיות שבין ההורים אינה תחום שאליו הילד רשאי לחדור, ופריצת הגבולות אינה מוצדקת. אין מקום לספר על תרומת זרע שהוכנס לרחם האישה על-ידי רופא ולא בחדר המיטות, או על הכנסת עובר לרחם האם לאחר שתרומת ביצית הופרתה בזרע האב שהושג לאחר שאונן, ועל הכנסת זרע לביצית במעבדה, שהוחזרו לרחם לאחר שהתחלקו לשמונה תאים.
- ◆ יידוע הילד לגבי אי-הסימטריה בהורות עלול ליצור קושי בחיי הזוג וביחסי הילד עם ההורה שאינו הורה ביולוגי שלו. לאחר שאמו של תומס יידעה אותו שאביו אינו זה שמזרעו נוצר, הוא חשב: "עכשיו הכל ברור... בגלל זה אני ואבא לא דומים, בגלל זה אנחנו לא מסתדרים, בגלל זה אבא מתנהג אלי ככה, שומר מרחק ממני" (פלוטץ ד' 2006). ובמקום אחר בספר: "צריך להיות שחקן טוב ואדם יוצא דופן כדי להתעלם מכך שאשתך בחרה באדם אחר כדי להוליד את ילדיך..."

כל ילד, בשלב כלשהו בחייו, מדמיין שנולד להורים אחרים. שההורים האמיתיים שלו הם נסיכים, מיליונרים, או אנשים טובים, ולא דומים להורים המציאותיים המאכזבים. זה קורה בגיל בית הספר, גיל "הרומן המשפחתי" (מונח שטבע ז' פרויד) והוא מתייחס לתרחיש בדמיונו של הילד, ולפיו הוא יתום, בן למשפחה ידועה ומפורסמת, ובאחד הימים יחזירו אותו הוריו,

הנתפסים בדמיונו כרעים וחורגים, להוריו הטובים והרואגים. הפיכת הפנטזיה למציאות עלולה להיות מסוכנת. היא עלולה להרחיק את הילד מהורה אחד או משניהם, ולהקשות על תהליך התפיסה הריאלית שלהם. אי הסימטריה עלולה לפגוע בעיקר בהורים שבהם האב אינו האב הביולוגי.

- ◆ עלול להתפתח קונפליקט בין בני הזוג לגבי מסירת המידע. "שאלתי את ג'סיקה אם אלוין יודע שגם לה התגלה הסוד. היא גיחכה בלעג, 'נדמה לי שאמא בדיוק סיפרה את זה לאבא שלי בטעות... קשה לתאר את ההשפלה שהוא ודאי חש' (פלוטץ ד' 2006). כלומר – לאלוין, האב שאינו ביולוגי, נודע שהבת נחשפה למידע, מבלי שהנושא תואם איתו, אלא במקרה ללא סיכום מוקדם ולא על דעתו.
- ◆ מסירת המידע לילד עשויה להיות כרוכה בבקשה לשמור את המידע בסוד מחברים, מבני משפחה או מאחרים. תביעה זו מעבירה מסר שמדובר במשהו שלילי, מכיוון שמה שמסתירים נתפס כמשהו רע. "ג'סיקה היא באמת אחותי? כן, אבל היא נוצרה מתורם אחר... היא לא יודעת כלום... אז אל תגלה לה, בבקשה. תבטיח שלא תגלה..." (פלוטץ ד' 2006). שמירת סוד במשפחה תובעת אנרגיה רבה, הממוקדת בבלימת הספונטניות, שמה יוסגר הסוד. היא גם יוצרת קואליציה במשפחה, בין "יודעי הסוד", לבין אלו ש"אינם שותפי סוד".
- ◆ תורם הזרע אינו גלוי וזאת כדי למנוע מצב שבו ילדים שנולדו מתרומה יתבעו זכויות הוריות מן התורמים, וכדי לאפשר לתורמים לא להיות מזוהים. אי-שמירת אנונימיות של התורם תפחית את מספר התורמים הפוטנציאליים, שכן אלה אינם חפצים שזהותם תיחשף בעתיד.
- ◆ מידע בעקבות נסיבות ההולדה עלול להיות גורם שמעיק על הילד. למשל, הוא יהיה עסוק בשאלות העקרות של הוריו, בצורך לפצותם על סבלם, בשאלות לגבי הגנטיקה שלו. ילדים עלולים להיות עסוקים במחשבות על ההורה האחר שלהם, מחשבות שתפרענה להם במהלך התפתחותם. "האבא האחר הוא שהעסיק את מחשבותיו. טום התלבט איך לקרוא לו ואפילו איך לחשוב עליו. תחילה הוא ניסה 'האבא האמיתי' אבל זה לא נשמע נכון. 'התורם שלי' – רפואי מדי. 'האבא הביולוגי' – מסורבל. 'האבא האחר שלי' – הכינוי הזה נשמע כמו חלק מסכסוך משפחתי מסובך... כשהבין שלא יוכל לענות בעצמו על השאלות, הפכה סקרנותו לתסכול. אני לא מכיר חצי מעצמי, חשב, ואם לא אמצא אותו לא אכיר לעולם... טום שקע ברחמים עצמיים..." (פלוטץ ד' 2002).

לא מכבר הגיש נער שנולד לפני 18 שנה מתרומת זרע, תביעה תקדימית, וזכה. הנער העיד בבית המשפט על "החור השחור" שנפער בחייו בשל היעדר דמות אב ועל כך ששאלות רבות שאין לו תשובות עליהן מחבלות ביכולת שלו לפתח זהות עצמית, ובהן שאלות כגון אילן היוחסין שלו מצד האב, ומה הוא נושא עמו מבחינה גנטית. בעקבות קבלת העתירה שונתה

החקיקה במדינות מסוימות בארצות-הברית ובאירופה, כדי לאפשר לילדים שנולדו בתרומת זרע לחשוף את אבותיהם (מי-עמי, נ' 2005).

- ◆ גורמים שהביאו לצורך להיעזר בתורם או בפונדקאות כדי להיות הורים, כמו גם מחלה שמונעת היריון, או עקרות הם בעלי השפעה פסיכולוגית ניכרת. הפגיעה הנרקסיסטית באם או באב, הצורך להכניס אדם זר לתמונה, בנוסף לגורמים הרפואיים הפולשניים, לא תמיד מעובדים אצל ההורים לפני הולדת ילד על-ידי תורם או פונדקאית (גילאי-גינור, ח' 1996) (Aulagnier, P. 1989). גברים, יותר מנשים, לא מוכנים שילדם יידע על עקרותם ועל נסיבות היוולדו מתרומת גבר אחר. עקרות גברית נתפסת כמאפיין שפוגע, לדעתם, בתדמיתם הגברית, והם נוטים שלא לחשוף עובדה זו בפני הילד. לעיתים נשים עוזרות לבן הזוג להסתיר את העובדה שהבעיה היא אצלו, ובמקרים מסוימים אפילו לוקחות על עצמן את 'האשמה'. אולם, ישנם מקרים רבים שבהם נשים שנאלצו לעבור טיפולי הפריה מתישים בגלל הבעלים, כועסות עליהם. (בר-חזה, א' ואחרים. 2003), והתחושה הזו לא בהכרח משתנה לאחר הלידה. סירוב הגבר לגלות לילד את נסיבות הולדתו עלול להעצים את כעסן. גברים ונשים שלא עיבדו רגשית את עובדת עקרותם, יתקשו לחשוף בפני הילד את נסיבות הולדתו מתרומה.
- ◆ גילוי סוד הפונדקאות עלול להעמיד את הילד בפני שאלות קשות, למשל, מדוע הסכימה האם שהרתה להיפרד ממנו ולמסור אותו להוריו? (אלמוג, ש' ואחרים. 1996). אמנם אין כאן נטישה, כמו שילדים מאומצים חווים לעיתים קרובות, אך עולה השאלה של היריון "קנוי" בכסף ('דחם להשכיר'), מיהי האישה שעשתה זאת והפונדקאית שהסכימה למסור את הילד לאחר ההיריון (חממה, א' 2002. מי-עמי, נ' 2005).

הנימוקים בעד גילוי נסיבות ההולדה:

- ◆ העובדה שעקרות נחשבת היום פחות כסטיגמה, יחד עם עלייה ניכרת במספר טיפולי ההפריה והרחבת אוכלוסיית המטופלים, הכוללת גם נשים חד-הוריות ומשפחות חד-מיניות, הביאו לכך שהוסר מסך הערפל מנושא זה.
- ◆ שמירת סוד עלולה להיות גורם הרסני לגבי הילד והמשפחה. אנרגיה רבה מופנית לשמירה על הסוד, ובמקרים בהם אנשים מסוימים יודעים את הסוד, ההורים חרדים שמא הם עלולים לא לעמוד בתביעה להסתיר את העובדות. גם סוד שנחשף בשלב מאוחר של הילדות, עלול לעורר כעס. למשל, נער בכיתה י', שאמו סיפרה לו על כך שנולד מתרומה: "הוא בעיקר רתח על אמו. הוא כעס על שהסתירה את הסוד זמן רב כל כך..." (פלוטץ, ד' 2006). הסוד גם עלול להתגלות לילד בשלב מאוחר בצורה שתהיה טראומטית (אלמוג, ש' ואחרים 1996) (Karrow, AM. 1993). ואף אם יישמר הסוד, יש סיכוי שהוא יועבר מההורים לילד בדרכים לא מודעות ויביאו לכך שהוא ייפגע. הילד עלול לחוש במתח ולחשוב שהבעיה היא באשמתו. אם שגילתה לכנה את דבר היותו בן ביולוגי לגבר

שאינו אביו, סיפרה: "הוא אמר שהוא חש הקלה ושתמיד ידע שאביו אינו אביו, גם אם לא באמת ידע את זה..." (פלוטץ, ד' 2006).

במחקר שהשווה את איכות מערכת היחסים הורה-ילד, מבחינה רגשית וחברתית, במשפחות שבהן התקבלה תרומת זרע, כאשר ההורים חשפו זאת בפני הילד לעומת משפחות בהן ההורים בחרו לשמור את המידע בסוד, נמצאו הבדלים המצביעים על קשר הורה-ילד חיובי יותר במשפחות שבהן התרומה נחשפה (Lycett, D. et al. 2005). מחקר שנערך באינטרנט בקרב 16 בוגרים (26-55) שנולדו מתרומת זרע, העלה כי חלקם חשדו 'שמשוהו לא בסדר במשפחה שלהם'. אחד הנבדקים סיפר: "חיפשתי הוכחה ל'אימוץ' שלי הרבה שנים בילדותי... יכולתי להרגיש את הסודיות והרגשת בושה ממשוהו, אבל לא יכולתי לדעת ממה". כאשר בסופו של דבר סופר להם על נסיבות היוולדם, רוב הבוגרים שנבדקו דיווחו על תחושה של חוסר אמון בהוריהם (A.J. Turner, et al. 2000).

זכותו של הילד לדעת את שורשיו הגנטיים, מידע שהוא קריטי לתמונת 'הזהות העצמית' שלו (לוי, ש, 2006) הדברים תואמים את רוח האמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד מ-1989, המכירה בזכויות הילד "לשמר את זהותו, כולל לאום, שם וייחוס משפחתי" (מי-עמי, נ' 2005). בשנת 2000 התפרסם בבריטניה מחקר שנערך בקרב 16 משתתפים שנולדו מתרומת זרע, ואשר הוריהם הסתירו מהם את העובדות. כל הנבדקים חוו הלם כאשר הדבר נודע להם. הם דיווחו על משבר זהות, תחושת נטישה ומשבר אמון בהורים שגידלו אותם. חלק מהמשתתפים אמרו שהם רוצים להכיר את תורם הזרע, וכי בהיעדר מידע, הם עסוקים בפנטזיות (בר-חיה, א' ואחרים. 2003).

עדיין לא נעשו די מחקרים על מתבגרים ומבוגרים שנולדו מטכניקות ההפריה החדשות, ובהן תרומת זרע. לעומת זאת, נעשו מחקרים רבים על ילדים מאומצים. הממצאים הראו כי אי-ידיעת זהות ההורים הביולוגיים גרמה לקשיים בהתפתחות הזהות העצמית שלהם, בעיקר בגיל ההתבגרות. מחקר קליני מצביע על מתח נפשי ניכר אצל מאומצים, הנובע מהיעדר מידע על הגנטיקה שלהם (Michie, S., et al, 1995).

- ◆ היעדר מידע על תרומת זרע או ביצית עלול לגרום למסירת מידע רפואי מוטעה, שמתבסס על נתוני ההורה הלא גנטי. מידע לא נכון עלול לגרום לפגיעה רפואית.
- ◆ היעדר מידע על זהות התורם עלול לגרום לגילוי עריות. מעבר להיבט ההלכתי הבעייתי, ישנה סכנה של לידת ילדים בעלי מום כתוצאה מנישואי קרובים (חרדים מונעים סכנה זו על-ידי תרומת זרע או ביצית מגוי בלבד).

הורים לילד מתרומת זרע/ביצית או מפונדקאות עומדים היום בפני 'דילמת החשיפה הכפולה'. הם נדרשים לבחור האם לספר לצאצא על אופן הגעתו לעולם, וכן לשקול האם נכון לחשוף אותו לזהות התורם או נושאת ההיריון, ובכך לפתוח בפניו אפשרות ליצור עימו קשר בעתיד (אם החקיקה בעתיד תאפשר זאת).

האם ובאילו תנאים יש מקום לספר לילד את נסיבות הולדתו, כתוצאה מהפרייה מתורם או תורמת, או על-ידי פונדקאות?

אין המלצה גורפת של אנשי בריאות הנפש להורים לחשוף את הילד לנסיבות הולדתו. במעט המחקרים שנעשו בנושא, הורים שסיפרו לילדיהם שנולדו מתרומת זרע ענו בחיוב על השאלה, האם היה נכון לגלות את הדבר (F. Lindblad, et al. 2000). עיקר המחקרים שנעשו על הורות פונדקאית, לא העלו קיום בעיות התפתחות או בעיות בקשר הורה-ילד (Golombok, S. et al. 2004) (שגיא, א' 1996).

בניגוד לאימוץ, קל יותר לשמור בסוד הולדת ילד מתרומת זרע או ביצית. מעט יותר קשה לשמור בסוד הולדת ילד כתוצאה מפונדקאות, מכיוון שנראה לעין שהאם לא הייתה בהיריון.

דרך חשיפת המידע בפני ילד שנולד מתרומה או מפונדקאית:

- ◆ חשיפה צריכה להיעשות רק על דעת שני ההורים ובהסכמתם. במקרים של חילוקי דעות יש מקום לפנות לייעוץ. חילוקי דעות בין ההורים בנושא יכולים להיות ממוקדים לגבי עניין זה בלבד, אך במקרים רבים הם משקפים קשיים בזוגיות או בהורות. לא רצוי לחשוף בפני הילד את המידע על דעת הורה אחד בלבד, ובוודאי ללא ידיעת שני ההורים. בסרט "מישהו סיפר לי על... קרלה ברוני", ששודר בטלוויזיה בצרפת, סיפרה קרלה ברוני, אשתו של נשיא צרפת, כי בהיותה כבר בוגרת אמר לה אביה שהוא אינו האב הביולוגי שלה (כאן, אמנם, לא מדובר בתרומת זרע). היא אמרה: "זה לא גרם לי הלם. חשתי הקלה. ילדים מרגישים טוב יותר עם האמת. אבי (זה שגידל אותה) סיפר לי והגבתי כאילו ידעתי זאת..."
- ◆ רצוי להתייעץ עם איש מקצוע בתחום בריאות הנפש על הדרך שבה כדאי למסור לילד את המידע. ההתייעצות תיגע בשאלות הנוגעות להסכמה ולתיאום בין ההורים על דרך המסירה, מתי לעשות זאת, באיזו שפה להשתמש, איך לענות על שאלותיו, לבדוק אופציות תגובה שונות שלו ולהתכונן למגוון אפשרויות.
- ◆ ככל שיותר אנשים יודעים על התהליך, כך הסיכון לחשיפה ללא שליטה גדול יותר. במקרים אלה שמירת הסוד מסוכנת ועלולה לגרום לילד טראומה, אם המידע יוטח בפניו ללא הכנה.
- ◆ אפשר לנצל את הנסיבות החריגות של ההולדה כדי להדגיש עד כמה רצו ההורים בילד, עד כמה התאמצו, ועד כמה הם מאושרים מהולדתו.
- ◆ ישנן גישות שונות לגבי השאלה מתי הזמן המתאים ליידע את הילד על נסיבות הולדתו: יש הסבורים כי בדומה לאימוץ, כדאי שהילד יקבל מידע ראשוני בגיל שלוש-ארבע כדי שגידל עם המידע. ישנם הסבורים שעדיף ליידע את הילד לקראת גיל חמש-שש, גיל שבו הוא מתחיל לשאול איך תינוק בא לעולם. בכל מקרה, ההחלטה תלויה לא רק בגיל הכרונולוגי, אלא במידת בגרותו של הילד. אחרים סבורים שמידע כה מורכב צריך להימסר בגיל בית הספר, בסביבות גיל שבע-עשר, כדי לא להעמיס על ילד צעיר מדי

התמודדות שהיא מעל לכוחו. ישנה הסכמה בין אנשי המקצוע כי מסירת המידע בגיל ההתבגרות עלולה לגרום לזעזוע קשה למתבגר שמוצף בשאלות לגבי זהותו, ולתת לו הרגשה שחי כל חייו בשקר.

- ♦ מסירת המידע צריכה להיעשות בהדרגה, ולא מספיקה שיחה אחת. ההורים צריכים להעביר לילד מסר שהוא יכול לשאול אותם שוב ושוב על הנושא, והם יענו ככל שהם יודעים. בכל גיל הבנת התהליך היא שונה, ולכן יש מקום לפתח שיחה בנושא גם אם העובדות כבר הובאו לידיעת הילד.
- ♦ כדאי להדגיש בפני הילד את המניע ההומאני של התרומה או הפונדקאות (מעבר למניעים הכספיים, צורך נרקיסיסטי להוליד ילדים דומים לתורם, צורך גברי לבדוק פוריות, צורך נשי לפצות על הפלה ועוד) (חממה א' 2002).
- ♦ תורם הזרע או הביצית וכן האישה הפונדקאית לא נקראים הורה או אם/אב, כדי לא לבלבל את הילד. הם נקראים איש טוב או אישה טובה, שתרמו זרע או ביצית, או אישה טובה שנשאה את ההיריון (בדומה לאימוץ, שם נקראת היולדת אישה טובה ולא אם, גם כן כדי לא לבלבל את הילד). במקרה שהילד שואל אם יוכל לפגוש את התורם או את התורמת, התשובה היא על פי חוקי המקום. בארץ מוטל אפול על זהות התורם (כדי לא לפגוע במספר התורמים), ולכן נאמר לילד שלא יוכל לפגוש אותם, וכשהוא גדל מסבירים לו את הסיבות לכך. לגבי פונדקאות, ההחלטה נתונה בידי ההורים ותלויה גם בהסכם שלהם עם הפונדקאית. בדרך כלל, ההורים רוצים לנתק את הקשר עם מי שנשאה את ההיריון, אך ייתכן שיסכימו לכך אם יחשבו שהחשיפה היא לטובת הילד.

ההשלכות לגבי אנשי חינוך:

יש מקום להביא את הנושא של 'הורות פסיכולוגית' שאינה ביולוגית, תופעה ששכיחותה עולה בהתמדה, לידיעת אנשי חינוך, כחלק מלמידת נושא המשפחה הלא שגרתית ('המורכבת'). מורה עשוי לעמוד בפני אירועים הקשורים בנושא זה, כאשר הורה מעדכן אותו בכך שהוא חשף בפני הילד את נסיבות הולדתו, כשהוא מתייעץ איתו בשאלת החשיפה, או כאשר ילד שנחשף למידע ישתף אותו בחוויה שהוא חווה.

חשיפת המידע על־ידי ילד שהוא תוצאה מתרומת זרע או ביצית, עשויה לעורר תגובה נסערת אצל חבריו לכיתה. מודעות לנושא יכולה לעזור למורה לנווט שיחה שקולה עם הילדים. יש מקום שאיש חינוך יידע בפני אילו קשיים עומדים הילד והמשפחה בתהליך ההתלבטות לגבי חשיפה, ובהפנמת השינוי בחייהם לאחריה. אולם, צריך להיזהר ולא לייחס כל בעיה בחיי הילד לעובדת היותו ילד שנולד בעזרת תרומת זרע או ביצית או על־ידי פונדקאית. חשוב שנתון זה לא ייהפך ל'פח־זבל' דיאגנוסטי, שכל מצוקה מיוחסת לו.

סיכום

המאמר הציג את מורכבות ההורות, המקיפה היבטים ביולוגיים, פסיכולוגיים, וחברתיים. הישגי הרפואה גרמו להפרדת הורות ביולוגית מהורות פסיכולוגית, ולאיי-סימטריה בין סוגי הורות בתוך התא המשפחתי עצמו. תרומת זרע או ביצית וכן פונדקאות הן בעלות השלכות פסיכולוגיות עמוקות גם שנים ארוכות לאחר הולדת הילד. הן נוגעת בתחומים של אופן ההתמודדות עם עקריות, זכות הילד לדעת את נסיבות הולדתו, וההשפעה של המידע על הילד ועל משפחתו. המאמר הציג דעות בעד ונגד מסירת המידע לילד על נסיבות הולדתו. קיים פער בין נטיית אנשי מקצוע – לא להסתיר סודות מילדים, לבין העדפת הורים לא לחשוף את המידע. כמו-כן מוצג הפער בין עמדות גברים, המעדיפים להסתיר את עקרותם, לבין נשים שמוכנות יותר מבעליהן לחשוף את עובדת העקרות בפני הילדים. בעידן בו מיפוי גנטי מעניק מידע רפואי קריטי, הסתרת האמת עלולה להיות לרעת הילד. אולם, חשיפת המידע בפני הילד צריכה להיעשות רק מתוך הסכמה הדדית בין ההורים. במאמר הוצגו עקרונות כיצד למסור את המידע לילד, והוצג הוויכוח בין פסיכולוגים לגבי התזמון האופטימלי ליידע את הילד בעובדות בנושא הולדתו.

ביבליוגרפיה

- אברמוביץ, מ' (1996) הסתגלותם הרגשית של ילדים שנולדו לאחר הפריה חוץ-גופית בגיל בית-הספר. עבודת מ.א. אוניברסיטת בר-אילן. רג'.
- אלמוג, ש' ובן-זאב, א' (2002) **הריון מסוג אחר**. הקיבוץ המאוחד. תל-אביב.
- בן-דוד, ל' (2005) מסמך רקע בנושא פונדקאות בישראל. מוגש לוועדה לקידום מעמד האשה. מרכז המחקר והמידע. הכנסת. ירושלים.
- בן-דרור, א' (1994) **אימוץ ופונדקאות**. קוק.
- בר-חנה, א' ושינקמן בן-זאב, ע' (2003) **פוריות מאלף עד טף**. משכל. תל-אביב.
- גילאי-גינור, ח' (1996) "מטיפול הפריון אל המשפחה", בתוך: אלמוג, ש' ובן-זאב, א' (עורכים). **הריון מסוג אחר** (עמ' 69-90) הקיבוץ המאוחד. תל-אביב.
- הלפרין, מ', "הגדרת הורות והזכות לאיתור השורשים הביולוגיים", בתוך: ר' כהן-אלמגור. **דילמות באתיקה רפואית**, הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, 2002 (עמ' 161-188).
- זכי, מ' (2000) אשנב לפסיכולוגיה משפטית. טירת הכרמל: התחנה הפסיכולוגית (עמ' 65-70).
- חממה, א' (2002) הרחם שלי, התינוק שלה. עבודת תואר שני. ביה"ס לעבודה סוציאלית אוניברסיטת תל-אביב.
- כצנלסון, ע. (2008) טובת הילד בהיבט של פונדקאות. **אסיא**. כתב-עת לרפואה אתיקה והלכה. כרך כ"א. אוקטובר 2008.
- לוי, ש' (2006) פונדקאות בישראל. סקירת היבטים הלכתיים. מוגש לוועדת העבודה, הרווחה והבריאות. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- מי-עמי, נ' (2005) מסמך רקע בנושא תרומת זרע בישראל. מוגש לוועדה לזכויות הילד. הכנסת. ירושלים.
- פלוטץ, ד' (2006) **בית הרושת לגאונים**. כתר. ירושלים.
- שגיא, א' (1996) טובת הילד וזכויותיו. בתוך: אלמוג, ש' ובן-זאב, א', **הריון מסוג אחר**. (עמ' 161-190) הקיבוץ המאוחד. תל-אביב.

- Aulagnier, P. (1989). "Quel desir pour quel enfants?", **Topique-Reve-Freudienne** 1944, pp.201-206.
- Ciccarelli, JC. Beckman, LJ. (2005). "Navigating Rough Waters: an Overview of Psychological Aspects of Surrogacy", in **J. Soc. Issues**, 61(1), pp. 21-43.
- Freeman, W.E., Boxer, AS., Tureck, R. & Matorianni, I. (1985.) "Psychological Evaluation & Support in a Program of IVF", **Fertility & Sterility**, 43, pp. 48-53.
- Golombok, S., Murray, C., Jadva, V., MacCallum, F.& Lycett, E. (2004). "Families Created Through Surrogacy Arrangement: Parent-child Relationships in the 1st Year of Life", in **Development Psychology**, 40(3), pp. 400 (12).
- Golombok, S., MacCallum, F., Murray, C., Lycett, E.& Jadva, V. (2006). "Surrogacy Families: Parental Functioning, Parent-child Relationships and Children's Psychological Development at age 2", in **J. Child Psychology- Psychiatry**, 47(2), pp. 213-222.
- Gottlieb, C., Lalos, O. & Indblad, F. (2000). "Disclosure of Donor Insemination to the Child: the Impact of Swedish Legislation on Couples' Attitudes", **Human Reproduction**, 15(9), pp. 2052-2056.
- Karrow, A. M. (1993). "Confidentiality and American Semen Donors", **International Journal of Fertility and Menopausal Studies**, 38(3), pp. 147-51.
- Lindblad ,F. Gottlieb, C. & Lalos, O. (2000). "To Tell or Not to Tell – What Parents Think About Telling Their Children That They Were Born Following I.D. ...", **Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology**, 21(4), pp.193-203.
- Lycett, E K., Daniels, S., Curson R.& Golombok, S. (2003). "School-aged Children of Donor Insemination: A Study of Parents' Disclosure Patterns", **Human Reproduction**, 20(3).
- Michie, S. & Martteau, T. (1995). "Knowing Too Much or Knowing Too Little: Psychological Questions Raised for the Adoption Process by Genetic Testing", in P, Turnpenny. (ed.) **Secrets in the Genes: Adoption, Inheritance and Genetic Disease**, London, British Agencies for Adoption and Fostering, pp. 166-175.
- Parker, P. (1983). "Motivation of Surrogate Mothers: Initial Findings", **American Journal of Psychiatry**, 140, pp. 117-118.
- Turner, A.J. & Coyle, A (2000). "What Does It Mean to be a Donor Offspring? The Identity Experiences of Adults Conceived by Donor Disclosure Patterns. The Implications for Counseling and Therapy", **Human Reproduction**, 15(9), pp. 2041-2051.

e-mail: ednak@post.tau.ac.il